

Андрій Герасимчук

Житомирський державний університет імені Івана Франка

ПОЛЬСЬКИЙ ШЛЯХ ДО ТРАНСФОРМАЦІЇ: ВІД ТОТАЛІТАРИЗМУ ДО ДЕМОКРАТІЇ (1980-1990 РР.)

На основі наукових праць польських авторів та власних спостережень розкрито рух польського суспільства від тоталітаризму до демократії в 1980-1990 роках. Наголошується на тому, що серед країн соціалістичної спільноти Польща відрізнялася від інших більш-менш незалежною від комуністичної влади діяльністю Римо-католицької Церкви, наявністю приватного сектора в сільському господарстві, виїздів молодих науковців на стажування за кордон, доступністю студентів до сучасної західноєвропейської літератури тощо. Усе це створило відповідні умови для діяльності опозиційних рухів у країні, які започаткували могутню організацію з назвою «Солідарність», розвиток якої призвів до економічної і політичної демократії в Польщі.

Ключові слова: демократія, опозиція, польське суспільство, Римо-католицька Церква, Солідарність, тоталітаризм.

Gerasyńczuk Andrzej. Polska droga transformacji: od totalitaryzmu do demokracji (lata 1980-1990).

Autor na podstawie prac naukowych polskich autorów oraz własnych spostrzeżeń ukazał przemianę polskiego społeczeństwa od totalitaryzmu do demokracji w latach 1980-1990. Szczególnie uwypuklił fakt, że wśród krajów obozu socjalistycznego, Polska odróżniała się od innych państw stosunkowo niezależną od władz komunistycznych działalnością Kościoła rzymsko-katolickiego, sektorem prywatnym w rolnictwie, wyjazdami młodych naukowców na staże za granicę, dostępem studentów do współczesnej literatury zachodnioeuropejskiej etc. To wszystko stwarzało określone warunki dla działalności ruchów opozycyjnych w kraju, które doprowadziły do powstania potężnej organizacji pod nazwą „Solidarność”, której rozwój przyczynił się do demokracji ekonomicznej i politycznej w Polsce.

Слова ключові: демократія, опозиція, суспільство польське, Kościół rzymsko-katolicki, „Solidarność”, totalitaryzm.

Герасимчук Андрей. Польский путь трансформации: от тоталитаризма к демократии (1980-1990 гг.).

На основе научных публикаций польских авторов и собственных наблюдений автора раскрыто движение польского общества от тоталитаризма к демократии в 1980-1990 годах. Автор акцентирует, что среди стран социалистического содружества, Польша отличалась от других более-менее независимой от коммунистической власти деятельностью Римско-католической Церкви, частным сектором в сельском хозяйстве, поездками молодых научных работников на стажировки за границу, доступом студентов к современной западноевропейской литературе и т.д. Все это создавало соответствующие условия для деятельности оппозиционных движений в стране, которые создали мощную организацию с названием «Солидарность», развитие которой привело к экономической и политической демократии в Польше.

Ключевые слова: демократия, оппозиция, польское общество, Римско-католическая Церковь, Солидарность, тоталитаризм.

Gerasyńczuk Andriy. Polish Way to Transformation: from Totalitarianism to Democracy 1980-1990).

On the basis of scientific works by Polish authors and own observation the movement of Polish society from totalitarianism to democracy (in 1980-1990) is depicted. Emphasized that Poland has different from other socialist countries : in Poland Catholic Church's activity has always been more independent from the Communist party; there has been private sector in agriculture in Poland; young scientist were living training; students had access to west European literate etc. All these was favorable for oppositional movements development, which consolidated into "solidarity", development of which lead to democracy in economy and politics in Poland.

Key words: democracy, Catholic Church, opposition, totalitarianism, Polish society, Solidarity.

Остання чверть ХХ століття була знаменною для розвитку демократії в Європі і для всього світу. Бурхливий розвиток «рейганоміки» в США, послаблення впливу на політичні горизонти кремлівських «старців», перебудова, проголошена молодим і амбітним М.Горбачовим, вибори на папський престол енергійного римо-католицького кардинала-слов'янина Кароля Войтили (після інтронізації Яна Павла II), війна в Афганістані та її безславне закінчення тощо викликали ряд позитивних демократичних змін у сучасному світі.

Зазначимо, що монумент співдружності соціалістичних країн давав політичні тріщини ще до вказаних вище подій то в одному, то в другому місці. Першими були події в Угорщині, пізніше – в Чехословаччині, але багатьма політиками, державними діячами і філософами це розглядалось як щось випадкове, не притаманне всій системі, яка після зазначених вище феноменів намагалася ще тісніше обмежити демократичні прояви в суспільствах. І це стосувалося майже всіх країн так званої соціалістичної спільноти. На цьому небосхилі Польща виглядала дещо інакше. У країні діяло кілька некомуністичних партій, попри певні потуги комуністичної пропаганди атеїзму, була сильна прив'язаність усіх верств польського суспільства до традицій римо-католицької церкви, існувала певна свобода виїзду на стажування науковців і навчання за кордоном студентів, участі широких наукових кіл у конференціях різного роду, туристичних поїздках і відвідуваннях родичів у різних країнах світу, значною мірою зберігався приватний сектор у сільському господарстві та дрібнотоварному виробництві. Окрім PGR'ів (відповідників радгоспів в СРСР) у Польщі були і колективні господарства, подібні до колгоспів, але в дійсності це були сільськогосподарські артілі, які об'єднували 15-20 сімей. «Для мене польський колгосп характерний тим, що, коли я піднімуся на водогінну вежу, я бачу всіх своїх працівників колективного господарства, як вони працюють», – заявив мені в розмові керівник одного з таких сільськогосподарських об'єднань. Виїжджаючи за кордон у капіталістичні і соціалістичні країни поляки мали можливість порівняти переваги, особливо в економіці, західноєвропейських країн та країн так званого «реального соціалізму».

Після приходу до влади в Польській Об'єднаній Робітничій Партії (ПОРП) Е. Герека, який змінив на посаді секретаря цієї партії В. Гомулку, польське керівництво взяло курс на покращення життя народу, але не шляхом кардинальних реформ, а середньотермінових і короткотермінових позичок у багатих капіталістичних країн, що вимагало від держави сплати кредитів [1, с. 334-335]. Вже у 1976 році процес віддавання боргів став негативно позначатись на загальній економічній ситуації в країні, а в 1977-1978 рр. – на добробуті кожного поляка. І хоч владні структури під егідою ПОРП ще діяли, економічна ситуація погіршувалася катастрофічно, що привело до страйків портових робітників у містах на балтійському узбережжі Польщі й виникненню «Солідарності» в серпні 1980 року. Серед робітничих мас з'явилася яскрава постать робітника-електрика Леха Валенси – на той час людини не вельми освіченої (8 класів), але висококваліфікованої і високоморальної. Він зі своєю дружиною Барбарою, ще будучи робітником у 70-і роки, попри матеріальну скруту в своїй родині, взяв на виховання декількох дітей - сиріт і дав їм дорогу в життя.

«Солідарності» сприяла діяльність опозиційних діячів, інтелектуалів високого гатунку в теоретичній царині, таких як А. Міхнік, Я. Куронь, К. Модзелевський, Б. Геремек, Я. Станішкіс, В. Кучинський, К. Белінський, Б. Борусевич, Г. Вуец, М. Хоєцький та ін. [2, с. 16-17].

У червні 1975 р. на Заході, зокрема в Італії, виникає єврокомунізм (автором назви напрямку був Фране Барбієри) [3, с.9], який став ідеологічним рупором противників так званої концепції реального соціалізму. Єврокомунізм як новий ідеологічний напрямок дуже швидко набув поширення в комуністичному русі на Заході, але не тільки. Ідеологічного забарвлення єврокомунізму надали виступи відомих інтелектуалів у Польщі, які були членами ПОРП, зокрема професорів А. Вербляна, Р. Фрелека та інших [3, с. 165-166]. Так, наприклад, виступаючи 10 березня 1978 р. перед лекторами ЦК ПОРП Р. Фрелек наголосив: «Існує певна дискусія в міжнародному робітничому русі і хоч жодна з партій (комуністичних. – А.Г.) не піддає сумніву марксизм, проте деякі з них заперечують ту частину положень ленінізму, яка стосується загальних закономірностей соціалістичного будівництва. Стосується це передусім питання диктатури пролетаріату і керівної ролі партії» [3, с. 165]. Це не була ще пряма атака на місце і роль ПОРП у польському суспільстві, але подібна позиція вже піддавала сумнівам діяльність комуністів у Польщі і стверджувала їх відповідальність за всі негаразди в країні.

Уже на початку своєї діяльності «Солідарність» визначила два напрямки: політичний і економічний, проте вже на початку 1981 р. економічний ледве прослідковується, натомість політичний зміцнився за справою дій KOP'у (Komitet Obrony Robotników) та KSS (Komitet Samoobrony Społeczności), причому ці два комітети іменували себе як KSS-KOR. Саме

представники цих комітетів максимально радикалізували діяльність «Солідарності», часто висували себе на перший план. У німецькому тижневику “Der Spiegel” один з чільних керівників КОР-у Я. Куронь в інтер’ю 8 вересня 1980 р. сказав: «Лех Валенса все таки був сержантом в окопах, він не був центром штабу на страйковому фронті. Там був трест мізків КОР, який давав страйковому комітетові поради в кожній ситуації і формулював у правній царині текст переговорів з урядом» [2, с. 17].

Але більшість страйкових комітетів ці поради розглядали як спосіб тиску на адміністрацію підприємства. Якщо висувались кілька пропозицій з того чи іншого питання, приймалась, як правило, та, яка мала більш радикальний характер. Така «демократія» у більшості робітників формувала не засади раціональності, законності, а безлад, хаос у виробництві, а часто і у дисципліні. Щоб зупинити хвилю страйків, керівництво країною намагалося знайти розуміння у релігійних колах, які користувалися у рядових членів «Солідарності» величезним авторитетом. Цілком зрозуміло, що римо-католицька Церква не могла йти на укладання певних деяких домовленостей, коли це порушувало чинне право, суперечило християнським засадам, сприяло насильству над людиною тощо. Католицька Церква в той час була практично єдиною інституцією, яка силою свого авторитету до деякої міри стримувала руйнівну силу страйків у польському суспільстві.

У травні 1981 р. помер Примас католицької Церкви кардинал С. Вишинський, людина, яку шанувало все польське суспільство, і голос якого завжди стояв на стороні християнських чеснот, політичної стабілізації, справедливості та спокою. Не стало людини, яка завдяки своєму високому авторитету стримувала нищівну хвилю страйків, анархістських вимог окремих груп польського суспільства. Уряд і Церква три дні – 28-31 травня – оголосили Днем трауру. У країні на цей час запанував незвичний спокій, але вже через кілька днів суспільство завирувало ще більше і могутніше. Країна практично не працювала, а страйкувала. Заклики до страйків провадила не тільки «Солідарність», але і КПН (Konfederacja Polski Niepodległej – Конфедерація Незалежної Польщі), на чолі якої стояв агресивно налаштований проти комуністичної влади Лешек Мочульський. В його програмі дій не було навіть найменших натяків на компроміси з владою.

У статті «Революція без революцій», яка стала програмою для КПН, Л. Мочульський закликав поляків до масового штурму польських владних інституцій, а якщо є можливість – то і до збройних акцій [2, с. 19-20]. Значимо, що коли діячі КОС-КОР’у – авангарду «Солідарності», закликали робітників і селян до ламання старих структур і творення нових, демократичних, то керівники КПН пропагували тотальний хаос, відкидання навіть розмов про реформи тогочасного польського суспільства. У програмних матеріалах цієї організації проголошувалось: «Будь-яка спроба зав’язати діалог (з владою – А.Г.), що стверджує систему, повинна бути рішуче відкинута» [2, с. 21].

Починаючи з вересня 1981 р. в Польщі серед населення і радянських працівників, які там перебували, активно поширювались чутки (і небезпідставно – А.Г.) про неминучий вихід радянських військ із казарм, які знаходилися у Польщі, з «метою наведення порядку в братній Польщі».

Випереджуючи розвиток такого стану подій, 13 грудня 1981 р. уряд генерала В. Ярузельського оголосив у країні військовий стан. Одні вітали його впровадження, інші перейшли в так звану «внутрішню еміграцію», тобто відкрито не виступали, але й не поспішали виконувати рішення уряду, місцевої влади тощо. Студенти ходили на заняття, але значна частина їх просто сиділа, не виступала на практичних заняттях, не конспектувала лекцій. І це було не тільки на заняттях з гуманітарних дисциплін, але й з природничих та прикладних.

В ніч на 13 грудня активні діячі «Солідарності» на чолі з Лехом Валенсою були інтерновані, частина з них опинилася у в’язницях. Газети комуністичного спрямування писали, що після введення військового стану в економіці „coś drgnęło” (щось ворухнулося). І це було дійсно так. Майже два роки притиснута репресіями польська «Солідарність» не організовувала страйків, мітингів протесту, голодувань тощо. Економіка країни дещо пожвавилася. Однак опозиція діяла. Робота «Солідарності» переформатовувалась на підпільну агітацію і пропаганду. Це

відчувалося і на підприємствах, і в університетах. Зникли гарячі дебати, але кожен знав «хто є хто». Часто прийшовши на роботу, викладачі відкривали шухляди столів, робітники в цехах шафи для зміни одягу, а там лежали антиурядові листівки, гасла «Солідарності», вказівки як діяти у підпіллі тощо.

У таких умовах не могло бути і мови про демократію. Але і військовий стан не міг тривати вічно. Уже в 1984-1985 рр. про нього лише згадували. Економіка поступово піднімалася, але вже в 1986-1987 рр. відбулася стагнація і після цього різкий спад. Паралельно з падінням економіки формувалися демократичні інституції, ідеї і гасла яких знаходили широкий відгук серед населення. Керівництво ПОРП у більшості своїй було переконане, що опозиційний рух якось приглушиться, затихне і все буде так, як було це кілька років до виникнення «Солідарності». Як слушно зауважив український вчений Василь Бусленко (спираючись на дослідження польських вчених), в 1987 р. в ПОРП вважали, що криза довіри до комуністичної влади майже минула, «а опозиція не становить суттєвої загрози» [4, с. 24]. Але це була позиція пресловутого гусака, який ховав голову в пісок, щоб не бачити небезпеки. Як пише все той же В. Бусленко, якщо в 1984 р. опозиційні дії підтримували 39,4% населення Польщі, то вже в 1988 – 47,3% [4, с. 25].

У 1989 р. в Польщі, в якій діяла, за висловом В.Гавела, «напівлегальна демократія», опозиція перемогла. До влади прийшов антикомуністичний уряд Т. Мазовецького. «Вони (опозиціонери. – А.Г.) перемогли тому, – сказав після виборів відомий державний і партійний діяч ПОРП М. Раковський, – що бігли вільно, а ми з мішками на ногах, до того ж, у тих мішках ще було й каміння минулих промахів і невдач».

Поразка комуністичної влади в Польщі була детермінована щоденним, щомісячним, щорічним зміцненням демократії. Соціалізм як система, як показували дослідження, проведені серед молодих поляків в 1987 р., не був привабливим для молоді. Дослідження ці засвідчили, що молоді поляки вважали соціалістичний устрій безперспективним не тільки для польського суспільства, але й для світу в цілому [5, с. 44].

Після приходу до влади некомуністичного уряду Т. Мазовецького діяльність демократичних інституцій набирає все більших і більших обертів, але економіка продовжувала бути в стані стагнації. В 1989 р. з числа колишніх членів «Солідарності» міністром фінансів в уряді було призначено відносно молодого, 1947 року народження, економіста Л. Бальцеровича. За його ініціативи було проведено реформи, спрямовані на створення ринкової економіки. Реформи передбачили звільнення цін, введення свободи торгівлі та обміну валют. Такі заходи пізніше були названі «шоковою терапією». Унаслідок таких дій ціни на товари широкого вжитку стали різко зростати, що спричинило падіння життєвого рівня населення і протести проти уряду, членами якого здебільшого були вихідці з «Солідарності». Щоб урятувати обличчя організації, засновником якої був Л. Валенса, він, як президент країни, у 1992 р. відправив Л. Бальцеровича у відставку, але ринкові механізми вже працювали на повні оберти, а польський досвід отримав міжнародне визнання. Сьогодні Польща на постсоціалістичному просторі є одним із взірців вдалого демократичного транзиту і ефективних економічних реформ.

1. *Lawrowski A.* Od nadziei do rozczarowań. – Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1983. – 360 s.

2. *Elementy socjotechniki „Solidarności.”* – Warszawa: Ministerstwo Obrony Narodowej, 1982. – 181 s.

3. *Dziak Waldemar J., Kruszbiewska M.* Eurokomunizm – teoria i praktyka. - Warszawa: Centralny Ośrodek Metodyczny Studiów Nauk Politycznych. – 1988. – 223 s.

4. *Buslenko W.* Opozycja polityczna w procesi ewolucji polskiego systemu demokratycznego w latach osiemdziesiątych // *Studia Politologica Ucraino-Polona.* – Житомир-Київ-Краків, 2011. – S.21-26.

5. *Seklecki S.* Społeczno-polityczna aktywność młodych w latach 80 // *Pokolenia.* – Warszawa: Prasa-Książka – Ruch, 1988. – S. 41-53.